

Universitatea Babeș-Bolyai Cluj Napoca
Facultatea de Istorie și Filosofie

COMUNICAREA EMPATICĂ

Rezumatul tezei de doctorat

Doctorand: Maria Diaconescu

Coordonator: Prof. Dr. Aurel Codoban

2010

CUPRINS

Introducere

Capitolul 1:

Provocarea actuală a relațiilor interpersonale: unitatea în diversitate

- 1.1. Semnificația unității
- 1.2. Construcția socială și ideologică a diferențelor
- 1.3. Unitate și diversitate

Capitolul 2:

Empatia și comunicarea interpersonală

- 2.1. Încadrare teoretică și delimitări conceptuale
- 2.2. Acceptarea metacomunicării și verbalizarea înțelegerii empaticе
- 2.3. Respingerea comunicării și barierele de comunicare
- 2.4. Ruperea cercurilor vicioase ale comunicării

Capitolul 3:

Conceptul de empatie în filosofie și psihoterapie

- 3.1. Considerații teoretice și delimitări conceptuale
- 3.2. Empatia în psihoterapia rogersiană
- 3.3. Empatia în filosofie
- 3.4. Empatia în programarea neurolingvistică

Capitolul 4:

Dileme etice și ontologia relației de ajutor

- 4.1. Comunicarea în asistența socială
- 4.2. Interviu și consiliere în asistența socială
- 4.3. Ascultarea activă și posibile dileme etice
- 4.4. Ontologia relației de ajutor

Capitolul 5:

Interacțiunea mediată de computer și internet

- 5.1. Considerații introductive și concepte cheie
- 5.2. Dezvăluire și protecție în interacțiunile adolescenților pe internet

Concluzii

Anexa: Raport de cercetare calitativă

Tabla de materii

Bibliografie

Cuvinte cheie:

dialog, relația cu alteritatea, experiență intersubiectivă, curiozitate epistemică, autenticitate interumană, acuratețea și verbalizarea înțelegerii empatică, proiecții conștiente și inconștiente, erori epistemologice în comunicare, empatie, simpatie, identificare, relații interpersonale față în față, interacțiune textuală pe internet, anonimitate, prezență umană, oralitatea secundară a dialogului.

Sinteza lucrării:

Cercetarea de față are atât aspecte teoretice cât și aspecte aplicate. În faza ei preliminară, cercetarea a debutat în decembrie 2003 când am fost invitată să vorbesc în cadrul unui seminar de Etica Familiei de la Facultatea de Teologie despre violența în familie. Am fost invitată la acest seminar în calitate de consilieră care a lucrat în programul Artemis de asistare psihosocială a fetelor și femeilor împotriva abuzului sexual și violenței, în perioada 1998-2000. Am invitat studenții la realizarea unui exercițiu focalizat pe modul cum ne raportăm la situații de violență. 27 de studenți – majoritatea fete la asistență socială – teologie și câțiva băieți de la teologie – pastoral, au fost invitați să își aducă aminte de o experiență de violență care le-a fost relatată de către o persoană apropiată (dintre vecini, colegi, rude, prieteni, cunoștințe). Apoi, i-am invitat să consemneze sexul victimei, forma de violență relatată, precum și ceea ce au simțit și gândit ei personal în timp ce ascultau persoanele apropiate care relatau experiența de violență la care au fost supuse, cât și ulterior.

Cercetarea din 2003 a continuat ulterior în 2004 în cadrul seminariilor de Tehnici și Metode de Asistență Socială, focalizate pe dezvoltarea abilităților de comunicare în procesul de asistență socială¹. După câteva seminarii focalizate pe identificarea mesajelor empaticе și a barierelor de comunicare, într-unul din seminarii studenții au fost invitați să participe la realizarea unui joc de rol. 68 de studenții (65 fete și 3 băieți) au trecut fiecare prin rolul de client și aproape toți prin cele de asistent social și observator (cu sarcina de a înregistra în scris mesajele exprimate de primii doi, atât pe cele verbale cât și pe cele nonverbale și relația dintre aceste mesaje). Relatările clienților au pornit de la evocarea unor relatări reale ale unor evenimente presupunem reale, la care studenții au fost martori indirecti: relatările unor experiențe de violență la care au fost supuse persoanele apropiate (viol, tentativă de viol, abuz fizic, abuz emoțional). Încă de la începutul exercițiilor am cerut studenților ca în aceste relatări să evite dezvăluirea informațiilor ce ar permite identificarea persoanelor cunoscute de ei, precum și rugămintea ca eventuale experiențe personale de victimizare prin violență să nu fie dezvăluite în acest context. Scopul acestor exerciții a fost didactic, ceea ce înseamnă că în acest context nu era adecvată dezvăluirea și prelucrarea terapeutică a experiențelor personale traumatice chiar dacă, așa cum le-am conceput, aceste exerciții pot avea certe valențe terapeutice. Clienții au fost

¹ Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială

invitați să intre în pielea persoanei cunoscute și să solicite sprijin asistentului social. În următoarele două seminarii am analizat împreună răspunsurile asistenților sociali din perspectiva a ceea ce au simțit și gândit clienții, aducând în atenția lor efectele pe care diferite tipuri de mesaje le pot avea asupra clienților. În acest fel i-am încurajat să fie atenți la feedbackul verbal și mimico-gestual al clienților ca răspuns la întrebările deschise sau închise, barierele de comunicare și răspunsurile empatic exprimate de asistenții sociali.

Ilustrarea unor bariere de comunicare care reflectă dificultăți structurale²:

- *Cum ai putut să mergi noaptea la el, chiar dacă ți-era prieten? Ești o naivă !*
- *Ce l-a determinat să te violeze ?; De ce nu ai strigat după ajutor ?*
- *Îmi putești spune din ce motive vă lovește soțul ? E alcoolic ? A rămas fără serviciu ?; Ați încetat să fiți atrăgătoare pentru el de vă jignește așa ?; și nu ați încercat să îl faceți să renunțe la alcool ?; Avea motive să fie gelos ?*

Afirmații sau întrebări închise, barierele de comunicare ilustrate reflectă cele mai frecvente atitudini față de violență în societate: judecarea, criticarea, blamarea, etichetarea victimei, folosirea inadecvată a întrebărilor, minimalizarea experienței traumatiche, justificarea violenței etc. Indiferent ce face sau spune un copil, o femeie, sau o altă persoană, nimeni nu are dreptul să recurgă la violență pentru rezolvarea conflictelor. Aceste bariere de comunicare reprezintă la rândul lor o formă de violență denumită în psihoterapie și asistență socială abuz emoțional sau psihologic. Arun Gandhi numește această formă de abuz violență pasivă³. Pacea, susține Arun Gandhi, poate fi creată și poate crește doar dacă interacționăm. Pe de altă parte, susține el, diferite forme de violență fizică pot fi depășite doar dacă fiecare dintre noi conștientizează violența pasivă din noi înșine și luptă împotriva acestei violențe. A trăi fără violență, susține Arun

² Atitudini față de violență: bariere de comunicare ce reflectă mituri legate de violență și dificultăți structurale în eforturile de înțelegere și exprimare empatică față de persoanele care au suferit experiențe de violență, Maria Diaconescu (2004). Atitudini față de violență și violența structurală. În: *România Socială, Drumul Schimbării și al Integrării Europene*. Ed. Eikon, Cluj-N, p.136-144

³ Arun Gandhi (2004). Nonviolence in the 21th Century. Challenges and Choices. În: *Forum for Intercultural Philosophy* 5. Accesat în 25.08.2009, la <http://them.polylog.org>.

Gandhi, este o necesitate practică și în aceasta constă relevanța nonviolentei în secolul 21.

În rândul practicienilor care abuzează sexual, încalcă limitele sexuale în relația profesională, antrenarea empatiei poate avea atât avantajul reducerii conduitei exploatare cât și îmbunătățirea deprinderilor profesionale⁴. Antrenarea empatiei este importantă însă nu numai în munca de asistență (socială, psihoterapeutică, medicală etc), ea este la fel de importantă și în viața personală, pentru a face față fără violență la conflictele interpersonale în relațiile de familie, cu colegii, prietenii etc. Într-un studiu calitativ realizat în Canada, 75% dintre bărbații care au abuzat fizic de partenerii lor de viață și au fost motivați să participe la un program de control al furiei și stoparea strategiilor violente de rezolvare a conflictelor au înregistrat schimbări remarcabile. Relatările din interviu, cu consilierii și partenerii lor de viață, pun în evidență următoarele schimbări: dezvoltarea empatiei pentru partenerii lor victimizate în trecut de către ei, creșterea responsabilității pentru violența comisă în trecut, reducerea dependenței față de partenerii lor și dezvoltarea abilităților de comunicare⁵.

Ilustrarea unor răspunsuri empatice formulate de studenți:

- *A fost o situație atât de brutală, neprevăzută și șocantă pentru tine încât te-a făcut să te simți fără apărare și fără putere. Nu îți vine să crezi că ți s-a întâmplat așa ceva și te simți dezorientată (viol)*
- *Crezi că părinții te vor condamna și ți-e teamă să le spui că ai fost violată. Simți dezorientare și nesiguranță pentru că ți-ai pierdut încrederea în tine și în ceilalți. Crezi că a fost greșeala ta că s-a întâmplat așa ceva și te simți vinovată (viol)*
- *Te simți deznădăjduită și neajutorată pentru că te vezi constrânsă să faci față singură tuturor treburilor cu casa și copiii, fără nici un ajutor. Pe lângă faptul că nu primești sprijinul de care ai nevoie, faptul că soțul tău te lovește te face să te simți și mai împovărată (abuz fizic și emoțional în familie)*

⁴ Cheryl Regehr și Glancy Graham (2001). Empathy and its influence on sexual misconduct. În: *Trauma, Violence & Abuse*, vol.2, no.2, p.142-154. Accesat în 26.04.2009, la: <http://tva.sagepub.com/cgr>

⁵ Katreena L. Scott și David A. Wolfe (2000). Change Among Batterers: Examining Men's Success Stories. În: *Journal of Interpersonal Violence*, 15/827-842 Accesat în 26.04.2009, la: <http://jiv.sagepub.com/cgi>

- *De teamă pentru viața dvs., și de disperare la gândul că copii dvs. s-ar putea să rămână fără mamă, ați găsit puterea să fugiți din calea lui și curajul să fugiți împreună cu copii dvs. fără să mai luați seama la amenințările lui și la frigul de afară (abuz fizic și emoțional în familie)*

Copilul descoperă prima dată alteritatea atunci când realizează că durerea altui copil nu este propria lui durere și redescoperă alteritatea pas cu pas în evoluția lui ulterioară atunci când află că nici atunci când durerea altuia devine *ca și cum* ar fi propria lui durere, durerea altuia nu este propria lui durere. Contagiunea emoțională se poate transforma în mirare și o primă licărire de empatie doar dacă copilul încetează să mai plângă atunci când îl vede pe celălalt copil plângând. La fel se întâmplă cu toate celelalte trăiri: bucurie, tristețe, nesiguranță, furie, incertitudine, mirare, etc. Adesea confundată fie cu contagiunea sau sentimentul unității, fie cu simpatia sau identificarea empatică, dimpotrivă, empatia este temelia fără de care sentimentul unității în diversitate încetează să mai crească și iubirea este umbrită de fantome⁶. Când unitatea încetează să mai crească, rata opresiunilor crește, pacea este umbrită și ea⁷.

Care sunt *peripețiile ontologice și epistemologice ale empatiei în epistema comunicării*, este întrebarea la care mi-am propus să răspund în această lucrare. Care sunt semnificațiile conceptului de *empatie* și evoluția acestora *în diferite domenii de cunoaștere și contexte de comunicare*? Una din temele fundamentale care a preocupat gândirea filosofică de-a lungul timpului și continuă să o preocupe este percepția altora și a experiențelor trăite de ei. Ce răspunsuri întemeiate filosofic pot fi gândite și care sunt limitele de la care filosofia poate să exprime doar mirare, să aprofundeze alte întrebări și să exploreze această temă în alte domenii teoretice și practice, aplicative?

Teza principală din cercetarea de față susține că îi putem influența pe ceilalți în eforturile lor de înțelegere empatică ce privesc propriile noastre acțiuni și experiențe, ori de câte ori le semnalăm erorile de înțelegere pe care inevitabil le fac. Reciproca este

⁶ ficțiuni, neacceptarea alterității prin impunerea propriilor opinii și atitudini, prejudecăți, etc.

⁷ atât cea interioară cât și cea exterioară (pacea între oameni, între oameni și natură, grupuri, școli și profesii, națiuni, etc.)

valabilă: ne lăsăm influențați în eforturile de înțelegere empatică ori de câte ori permitem partenerului de dialog să ne semnaleze erorile de înțelegere pe care inevitabil le facem. Verbalizarea înțelegerii aici și acum, în relație cu cel sau cea care ne dăruiește experiența cu care empatizăm, ne permite să verificăm înțelegerea empatică pe care am dobândit-o, prin faptul că permitem celui alt să ne corecteze imediat erorile de înțelegere pe care inevitabil le facem. Fără o verificare imediată, fără verbalizarea înțelegerii, orice act de empatie sau de intuiție - ca un act de profundă empatie - riscă să devină o fantezie, atribuire, simulare sau analogie.

Odată cu verbalizarea înțelegerii care precede obiectificarea și interpretarea experienței cu care empatizăm, ne dezinstalăm din epistema confortabilă a cunoașterii și ne poziționăm în epistema fluidă și inconfortabilă a comunicării. Chiar dacă interacțiunea mediată de computer și internet aduce un plus de confort în comunicare, ea riscă un minus în cunoașterea de sine și a alterității. *Reducerea semnalelor nonverbale în interacțiunea mediată de computer și internet reduce acuratețea înțelegerii empatică ceea ce nu împiedică adolescenții să se dezvăluie în continuare și să dezvolte simpatie online*, este una din ipotezele generate de cercetarea calitativă, respectiv una din concluziile și tezele secundare ale lucrării de față care clarifică diferența dintre empatie și simpatie.

Pe parcursul întregii lucrări susțin că înțelegerea empatică și comunicarea ei, adică verbalizarea acestei înțelegeri, reprezintă unul din cele mai eficiente și mai durabile instrumente epistemice pentru dezamorsarea conflictelor interpersonale și interculturale. Mai mult, transformarea conflictelor în oportunități de inovație și dezvoltare este greu de imaginat fără acest gen de înțelegere și verbalizarea ei. La fel de importantă este dezvoltarea timpurie a empatiei pentru prevenirea violenței emoționale care apare atât în relația față în față cât și pe internet. Și nu în ultimul rând, ea poate fi una din modalitățile de a evita capcana sau seducția bârfei, de a hrăni autenticitatea relațiilor interumane.

Problematika empatiei este una interdisciplinară, prin urmare am recurs la o abordare interdisciplinară, chiar transdisciplinară. Teoriile și metodele sunt invitate să interacționeze de pe poziții pe care nu le-am ierarhizat sau alăturat prin juxtapunere, ele

sunt puse față în față ca într-un dialog. În partea teoretică a cercetării, care se regăsește în fiecare capitol, am recurs la hermeneutica și analiza comparată a discursurilor textuale din filosofie, în special fenomenologie, ontologia relației și filosofia dialogului, antropologie socială, asistență psihoterapeutică și socială. Am adus în discuție, am descris și am pus în dialog, în relație reciprocă, condițiile necesare și suficiente ale actelor de empatie, obstacolele de natură socială și erorile epistemologice care intervin în condiția de înțelegere empatică și de verbalizare a înțelegerii empatică în diferite contexte de comunicare. În ultimul capitol, am recurs în plus la metode calitative de cercetare din științele socioumane (interviul individual și de grup), precum și la metode de analiză de inspirație fenomenologică, în special metode existențialiste aplicate în psihoterapia și asistența socială centrată pe persoană. Pas cu pas, am adus în discuție și am analizat condiția empatiei în mai multe contexte de comunicare: relațiile interculturale și de gen (capitolul 1 și 2), relația de ajutor în hasidism (capitolul 4), relația de ajutor în psihoterapia și asistența socială centrată pe persoană (capitolul 3 și 4) și în final interacțiunea mediată de internet în rândul adolescenților (capitolul 5).

Capitolul 1, *Provocarea actuală a relațiilor interpersonale: unitatea în diversitate*, se focalizează asupra diferențelor construite lingvistic, conceptual și ideologic care subminează înțelegerea empatică și unitatea în diversitate la nivelul relațiilor interculturale și de gen. Aici sunt discutate fenomenele de atribuire, categorizare și etichetare în definirea identității proprii și a altora de-a lungul istoriei, percepțiile stereotipe și prejudecățile culturale și de gen care transformă unitatea în uniformizare. Frumusețea diferențelor interumane este în aceste condiții schilodită, diferențele se transformă în strategii unilaterale sau opresive de rezolvare a conflictelor interumane. Etonimele prezente în toate limbile, în materialele folclorice, creații populare precum proverbele, bancurile și zicătorile reflectă și demonstrează din plin acest proces de fragmentare și alterare a alterității, de dezumanizare a diferențelor interumane care începe la nivel lingvistic, la nivelul interacțiunii și vorbirii cotidiene. Tot aici sunt discutate două dintre condițiile dialogului și diferențierii interumane, autenticitatea și dreptatea socială, cu focalizare mai mare pe ultima condiție. Autenticitatea hrănește încrederea interumană, constituie baza înțelegerii empatică, creditează potențialitățile umane și natura înaltă a persoanei în devenire, facilitează acceptarea alterității și

aprecierea diversității interumane. Dreptatea socială are potențialul de a proteja dialogul și devenirea interumană de erorile de înțelegere care sunt inevitabil introduse în interacțiunile cotidiene ori de câte trufia, orgoliul, lupta pentru putere sau supremație, indiferența sau înstrăinarea între persoane, grupuri și comunități se strecoară în dialog. Aceasta protecție a dialogului nu este garantată. La ora actuală, dreptatea socială este dilematică ceea ce face problematică atât înțelegerea empatică cât și dialogul intercultural.

Capitolul 2, *Empatia și comunicarea interpersonală*, aduce în discuție metacomunicarea așa cum este ea descrisă în pragmatica comunicării umane, pune în legătură acceptarea metacomunicării cu verbalizarea înțelegerii empatică, respectiv respingerea metacomunicării cu barierele de comunicare. Metacomunicarea „așa mă văd eu în relație cu tine în această situație”, exprimată fie verbal, fie cel mai frecvent nonverbal, apare din nevoia de clarificare, definire sau redefinire a relației cu alteritatea și în consecință a identității proprii. Abilitatea metacomunicării este oarecum similară cu asertivitatea atât de importantă în asistența socială și psihoterapeutică. Asertivitatea se referă la abilitatea de a numi și exprima onest sentimentele și semnificațiile experiențelor trăite în relație cu partenerul de comunicare, fără nici-o urmă de violență sau seducție. Abilitatea de a comunica despre comunicare se dezvoltă în relațiile în care este prezentă înțelegerea empatică și comunicarea sau verbalizarea acestei înțelegeri. Prin urmare, verbalizarea înțelegerii empatică contribuie la dezvoltarea unei forme înalte a conștiinței de sine și a altora. Atitudinea empatică este ilustrată și discutată, cea de respingere a alterității este în plus clarificată. Sursa acceptării oneste a alterității am găsit că este confirmarea și acceptarea persoanei în filosofia dialogului. În final am analizat relația dintre mesajele de neacceptare a alterității, barierele de comunicare și violența emoțională, dintre escaladarea barierelor, amplificarea discrepanțelor în punctuația secvențelor interacționale și agravarea conflictelor între persoane, grupuri și comunități diferite. Cercurile vicioase ale comunicării pot fi rupte doar dacă însăși comunicarea devine subiectul comunicării, partenerii comunicării exersează decentrarea și dezvoltă abilitatea de a comunica despre propria lor comunicare.

Capitolul 3, *Conceptul de empatie în filosofie și psihoterapie*, explorează semnificațiile conceptului de „empatie”, evoluția acestora în diferite domenii de

cunoaștere și contexte de comunicare, chiar dacă unele dintre semnificațiile ei se dezvăluie și în alții termeni decât cei consacrați. Cele mai pregnante interpretări ce gravitează în jurul conceptului de empatie, față de care îmi raportează înțelegerea în acest demers hermeneutic, provin din psihoterapia rogersiană. Scopul empatiei în psihoterapia rogersiană este unitatea interioară, autenticitatea ființei umane, congruența între mesajele analoge și cele digitale, între experiența actuală și percepția sau imaginea de sine. Congruența, acceptarea și empatia sunt explicitate și ilustrate, iar relația dintre aceste condiții este analizată în contextul relației psihoterapeutice. Tot aici analizez diferențele și relațiile dintre empatie, simpatie, proiecție și identificare în filosofia antică, fenomenologie și programarea neurolingvistică. Proiecția propriilor nevoi și trăiri asupra altuia, să te pui în pielea celuilalt ca să vezi cum te simți tu acolo, subminează eforturile de înțelegere empatică. Semnificația proiecției în psihoterapie se regăsește și în fenomenologia empatiei, este aceeași doar că se regăsește în alți termeni: surrogat, atribuire prin asociere ideativă și analogie. Nu întâmplător verbalizarea înțelegerii este atât de importantă în psihoterapia rogersiană. Prin verbalizare permitem celuilalt să ne semnalizeze imediat erorile de înțelegere pe care inevitabil le facem. Contrastul implicat în *ca și cum* este cheia înțelegerii conceptului de empatie atât în fenomenologie cât și în psihoterapia rogersiană. Din nefericire, acest contrast precum și fenomenul proiecției au trecut aproape neobservate și insuficient clarificate atât în programarea neurolingvistică, cât și în cercetările contemporane de psihologie și filosofie.

Capitolul 4, Dileme etice și ontologia relației de ajutor, analizează condițiile necesare și suficiente pentru inducerea schimbării în termeni de calități, caracteristici ale relației de ajutor, competențe, atitudini sau deprinderi de intervievare în asistența socială centrată pe persoană. Tot aici este discutată abordarea directivă versus nondirectivă ca expresie a dilemei autonomie versus conformism social în asistență socială, consiliere și psihoterapie, precum și dilema circularitate vs. liniaritate și dilema neutralitate vs. implicare ca expresii ale dilemei schimbare vs. control în termenii terapiei sistemice. Depășirea reacțiilor transferențiale în asistența socială prin verbalizare empatică *aici și acum* delimitează abordările de asistență socială inspirate din psihoterapia rogersiană care sunt focalizate preponderent pe prezent de cele inspirate din psihanaliză centrate preponderent pe trecut. Acest capitol se încheie cu ontologia relației de ajutor și face o

paralelă între condițiile relației de ajutor în hasidism, în filosofia dialogului și în abordările rogersiene. Înainte de a pune în relație conceptele psihoterapiei rogersiene cu cele din filosofia dialogului am căutat să aflu în prealabil *ce* anume din relația de ajutor în hasidism a servit ca sursă de inspirație pentru filosofia dialogului, *ce* care o diferențiază de alte curente ale existențialismului. Am analizat condițiile relației de ajutor din hasidism care amintesc de *calitatea prezenței* în psihoterapie, asistență socială și filosofia dialogului. În final, am arătat că ontologia relației de ajutor este o contradicție în termeni pentru că reciprocitatea, care face din dialog un eveniment ontologic, este limitată în orice relație de ajutor și este absentă din relațiile profesionale de ajutor. Mult dezbătută criză *între* oameni este *criza autenticității*, autenticitate fără de care acceptarea alterității și creșterea interioară și interumană sunt blocate. Nu întâmplător, scopul în consiliere și psihoterapia existențialistă este autenticitatea, dezvoltarea capacității de *a fi prezent*, liber și profund tu însuși și în relații nonexploative cu ceilalți. Criza *între* afectează și relațiile de ajutor, dilema *schimbare vs. control* este o expresie vie a acestei crize interumane și în relațiile profesionale de ajutor.

Capitolul 5, Interacțiunea mediată de computer și internet, urmărește efectele de dezinhibiție generate de absența contactului față în față și anonimitate în comunicarea textuală pe internet (e-mail, mesageria instant etc) și riscul de amplificare a fenomenului de proiecție și prin urmare a neînțelegerilor, a înțelegerilor greșite și a conflictelor interpersonale. Interacțiunea mediată de computer și internet facilitează interacțiunea față în față, nu o înlocuiește. Dacă ajunge să o înlocuiască, ca în unele forme de psihoterapie care au loc exclusiv pe internet, autenticitatea și creșterea interumană sunt subminate. Fără prezența umană, dialogul ca eveniment ontologic dispare. Pe de altă parte, probabilitatea neînțelegerilor în comunicarea textuală este mult mai mare decât față în față după cum ilustrează și datele de interviu prezentate în cercetarea de față. În interacțiunea textuală, risipirea neînțelegerilor necesită mult mai mulți pași de clarificare decât în interacțiunea față în față. Studiul *Dezvăluire și protecție în interacțiunile adolescenților pe internet* generează două ipoteze care sunt analizate și ilustrate cu ajutorul răspunsurilor oferite de adolescenți: 1. Reducerea semnalelor nonverbale care permite dezangajarea corporală online, limitează acuratețea înțelegerii empatice online ceea ce nu împiedică adolescenții să se dezvăluie în continuare și să dezvolte simpatie

online. Testarea acestei ipoteze prin mijloace statistice ar putea clarifica limitele empatiei online și ar putea risipi confuzia între simpatie - empatie – proiecție. 2. Controlabilitatea prin mesageria instant are potențialul de a facilita dezvoltarea asertivității și încrederii în forțele proprii, online și offline, (controlabilitatea online nu prezintă doar riscul de a intensifica atacurile, bârfele, răspunsurile pasive sau de disimulare prezente în viața cotidiană), ipoteză, de asemenea, propusă pentru a fi testată în studii viitoare, cu mijloace statistice. Ambele ipoteze generate pledează pentru un gen de cercetare care să fie precedată de acțiune și sugerează dezvoltarea unor programe de prevenire a victimizării și actelor de violență online și offline prin exersarea și dezvoltarea empatiei și asertivității, a abilității de a comunica despre comunicare, dezvoltare asistată de mijloace video și audio, online și offline, atât în rândul copiilor și adolescenților, cât și în rândul părinților și profesorilor.

Paradoxul internetului este că absența contactului față în față, punerea în paranteză a aparenței fizice acționează ca un fel de adăpost, ca un scut de protecție față de duritatea relațiilor față în față și dezvăluie aspecte ignorate, invizibile ale interacțiunii față în față și ale dialogului. După mai mult de două mii de ani, putem regândi cunoașterea de sine ca descoperire a potențialităților, „reamintire” a infinitelor potențialități ascunse, infinitelor perle de înțelepciune latente în fiecare dintre noi, parteneri de relație și dialog. Empatia, ca și maieutica, se îngrijește și are grijă să susțină eforturile de căutare și cunoaștere intuitivă a potențialităților ascunse în orice experiență umană, oricât de profană ar fi ea. Alteritatea nu numai că este redescoperită, ea este legată pe internet de prezența temporală și sonoră a celuilalt, de o oralitate secundară a dialogului.

Între timp copii și adolescenții din timpurile noastre învață să aibă grijă unii de alții folosind mijloacele pe care cultura scrisă le pune la îndemână: computerul, internetul etc. Le este mult mai ușor să exprime în scris ceea ce simt și gândesc, după cum relatează unii dintre tineri în interviurile realizate; pe internet interacționează cu mai mult curaj și încredere decât față în față. Această ușurință de exprimare în scris și încredere mai mare în resursele proprii de relaționare pe internet le permit să iasă din izolare sau să contracareze eventuale tendințe de izolare, excludere sau însingurare datorită timidității manifeste în relațiile față în față. Absența contactului față în față, acest avantaj al

interacțiunii mediate pe internet care are ca efect dezinhibiția și intimitatea, poate fi și un dezavantaj: *risc de izolare dacă întâlnirile pe mess nu sunt însoțite și de întâlniri față în față*, relatează un tânăr; *riscul de a răni, a jigni sau a prelungi o glumă până la iritare pentru că nu vezi și nu auzi reacția imediată*, relatează alt tânăr. Într-adevăr, absența răspunsului imediat ”în carne și oase” nu ne mai permite să verificăm înțelegerea empatică, prin urmare ficțiunile, clișeele și prejudecățile se pot înmulți și amplifica nestingherite.

În fiecare capitol am căutat să identific premisele paradigmatiche de ordin 3, premisele semnificative pentru existența omului, adică premisele filosofice care ontologic sunt problematice sau dilematice, respectiv premisele filosofice care facilitează dialogul ca eveniment ontologic, înțelegerea empatică a alterității și cunoașterea de sine. Teorii și practici existențialiste și umaniste cu rădăcini în fenomenologie și filosofii orientale creditează omul ca ființă în devenire, au încredere în potențialitățile sale de dezvoltare, facilitează înțelegerea empatică și comunicarea interpersonală. Pe de altă parte, filosofii și practici contemporane, „măiestrii într-ale bănuielii și ale proiecției”, perpetuează erori epistemologice identificate și descrise în fenomenologia empatiei, psihoterapia și asistența socială centrată pe persoană. Erorile epistemologice întemeiate pe atribuire, simulare și analogie erodează înțelegerea interpersonală, dialogul intercultural și încrederea în natura înaltă a ființei umane (indiferent de formele în care se exprimă și cu care se identifică).

Erorile descrise și ilustrate, care au la bază fenomenul proiecției, spulberă calitatea umană a prezenței și dialogul ca eveniment ontologic. Cu toate acestea, imaginea omului ca persoană, subiect conștient și autonom, nu se dizolvă, evoluează, după o binecunoscută zicală: nimic nu se pierde, totul se transformă. Această evoluție, intim legată de evoluția interumană, după cum am văzut în capitolul 3 și 5, nu este scutită de ficțiuni și simulacru, situație în care dialogul ca eveniment ontologic și creșterea umană sunt și ele eclipsate, Dialogul, după cum am susținut mai ales în capitolul 1 și 2, nu este scutit nici de capcana stereotipiilor, prejudecăților și a barierelor de comunicare.

În urmă cu aproximativ un secol fenomenologia anticipează evoluția contemporană în care asistăm la discrepanțe din ce în ce mai frecvente între ontologic și epistemologic, între epistemologic și comunicare interpersonală. Cum am văzut deja în

psihoterapia și asistența socială centrată pe persoană, aceste discrepanțe reflectă potențialul neactualizat al *congruenței* între experiențele noastre așa cum le trăim și ceea ce gândim despre ele. *Congruența* se regăsește în existențialism sub denumirea de *autenticitate*, ceea ce încă ar putea să fie descoperit, primordialitatea actelor noastre ce ne constituie ca persoane. Rămâne de explorat într-o cercetare viitoare în ce măsură conceptul de autenticitate în existențialism se suprapune cu cel de primordialitate din fenomenologia empatiei. Un lucru este cert, omul se constituie ontologic prin *acte de grijă*, ne constituim ca persoane prin acte spirituale primordiale.

Bibliografie:

- Anscombe, G.E.M. (1979). *Intention*, 2nd edition. Oxford, Basil Blackwell
- Ann W. Astell (2004). Sainly Mimesis, Contagion, and Empathy in the Thought of René Girard, Edith Stein, and Simone Weil. În: *Shofar, An Interdisciplinary Journal of Jewish Studies*, University of Nebraska Press, winter, 2004, vol. 22, no. 2, p.116-131
- Bailly (1950). *Dictionnaire Grec Francais*. Hachette, Paris
- Richard Bandler and John Grinder (1979), *frogs into PRINCES - Neuro Linguistic Programming*. Editor Steve Andreas. Real People Press, Moab, Utah
- Monica Barbovschi & Maria Diaconescu, M. (eds.), (2008). Annex, în: *Teenagers' Actions and Interactions Online in Central and Eastern Europe. Potential and Empowerment, Risks and Victimization*. Cluj University Press, p. 247-251
- Robert L. Barker (1995). *The Social Work Dictionary*, 3rd edition. NASW Press, Washington
- Alison Barnes and Paul Thagard (1997). *Empathy and Analogy*. Philosophy Department, University of Waterloo, Ontario. Accesat în 21.08.2005 la: www.cogsci.waterloo.ca/Articles/Empathy.html
- Gregory Bateson (1987). Cultural contact and Schismogenesis. În: *Steps to an ecology of mind. Collected essays in Anthropology, Psychiatry, Evolution, and Epistemology*. Jason Aronson Inc., Northvale, New Jersey London

- Delia Battin (2005). Book review on "Psychoanalytic Empathy", by Stefano Bolognini. În: *Journal of the American Psychoanalytic Association*, sept., vol. 53, p.1010-1014. Accesat în 15.02.2006, la: <http://www.apsa.org>
- Nancy K. Baym (2002). Interpersonal Life Online. În: *Handbook of New Media. Social Shaping and Consequences of ICTs*. Editors: Leah A. Lievrouw and Sonia Livingstone. Sage Publications, London
- Ulrich Beck (2003). *Ce este globalizarea ?* Editura Trei, București (traducere Ida Alexandrescu și Diana Popescu)
- Berger, Kathleen Stassen (1980/1986). *The Developing Person Through Childhood and Adolescence*, 2nd edition. Bronx Com. College. City University of NY
- Christian Beyer (2007). Edmund Husserl. În: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Accesat în 27.08.2009, la: <http://plato.stanford.edu.entries/bergson>
- Virgil Bogdan (1938). Martin Heidegger. În: *Istoria Filosofiei Moderne. Perioada contemporană*, vol. III. Edit. Societatea Română de Filosofie, București, p.448-454
- Virgil Bogdan (1938). Max Scheler. În: *Istoria Filosofiei Moderne. Perioada contemporană*, vol. III. Edit. Societatea Română de Filosofie, București, p.430
- Naomi I. Brill (1990). *Working With People. The Helping Process*, 4th edition. Longman, New-York
- Rogers Brubaker (2004). *Ethnicity without groups*. Harvard University Press, Cambridge
- Jean Brun (1996). *Socrate*. Editura Humanitas, București
- Martin Buber (1991). Distance and Relation. În: *The Knowledge of Man*, selected essays, ed. Maurice Friedman. Humanities Press International. Inc. Atlantic Highlands, NJ
- Martin Buber (1991). Elements of Interhuman. În: *The Knowledge of Man*, selected essays, edit. Maurice Friedman. Humanities Press International. Inc. Atlantic Highlands, NJ
- Martin Buber (1998). *Povestiri hasidice*. Editura Univers, București, (traducere Amelia Pavel)

- Martin Buber (1992). *Eu și Tu*. Editura Humanitas, București, (traducere ștefan Augustin Doinaș)
- Gianfranco Cecchin (1987). Hypothesizing, Circularity, and Neutrality Revisited: An Invitation to Curiosity. În: *Family Process*, Volume 26, number 4, December
- Isabel Fraser Chamberlain (1918). *Abdu'l-Baha on Divine Philosophy*, The Tudor Press, Boston
- Octavian Chețan & Radu Sommer - coord. (1978). *Dicționar de filosofie*. Editura Politică, București
- Aurel Codoban (2001). *Semn și interpretare. O introducere postmodernă în semiologie și hermeneutică*. Editura Dacia, Cluj-Napoca
- Aurel Codoban (2004). *Amurgul iubirii*. Editura Idea Design & Print, Cluj-Napoca
- Adir Cohen (1979). Society and Social Education in Martin Buber' Philosophy. În:
Educational Studies, vol.10, p.335-356. Accesat în 27.08.08, la http://www3.baylor.edu/American_Jewish/jphil_articles/buber-society.pdf
- Roberts B. Compton & Burt Galaway (1989). *Social work processes*. Wadsworth Publishing Company, Belmont, California
- Ion Copoeru (2000). *Aparență și sens. Repere ale fenomenologiei constitutive*, editura Dacia, Cluj-Napoca
- Craig A. Childress (2000). Ethical Issues in Providing Online Psychotherapeutic Interventions. În: *Journal of Medical Internet Research*, 2 (1):e5. Accesat în 24.08.2009, la <http://www.jmir.org/2000>
- Enikő Demény (2002). *Participarea femeilor în societatea civilă și redefinirea regimurilor de gen în România postcomunist*. În: *Prezențe feminine. Studii despre femei în România*. Editura Fundației Desire, Cluj-Napoca
- Diana Dămean (2008). Profilul adolescenților utilizatori de internet din Cluj-Napoca. În: *Beneficii și riscuri ale utilizării internetului în rândul copiilor și adolescenților*. Presa Universitară Clujeană (edit.: Diaconescu et al), p.11-28

- Maria Diaconescu (2004). Atitudini față de violență și violența structurală. În: *România Socială, Drumul Schimbării și al Integrării Europene*. Editura Eikon, Cluj-Napoca
- Maria Diaconescu (2007). Repere pentru o etică a comunicării interpersonale. În: *Dileme morale și autonomie în contextul democratizării și al integrării europene*. Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca
- Maria Diaconescu (2007). Empathy and Interpersonal Communication. În: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai Sociology*, issue no.2, p.41-53
- Maria Diaconescu (2008). The Concept of Empathy in Philosophy and Psychotherapy. *Studia Universitatis Babeș -Bolyai Philosophia* LIII, 1-2. Cluj, p. 105-115
- Maria Diaconescu (2008). Face to Face & without Face and Sound: Offline & Online Interaction. În: Barbovschi, M. & Diaconescu, M. (editori): *Teenagers' Actions and Interactions Online in Central and Eastern Europe. Potential and Empowerment, Risks and Victimization*. Cluj University Press, pp. 83-100,
- Maria Diaconescu (2008). Dezvăluire și protecție în interacțiunile adolescenților pe internet. În: *Beneficii și riscuri ale utilizării internetului în rândul copiilor și adolescenților*. Presa Universitară Clujeană (edit.: Diaconescu et al), p.29-44
- Maria Diaconescu, Cristina Baci, Monica Barbovschi - editori (2008). Anexa A Raport de cercetare cantitativă și Anexa B Raport de cercetare calitativă. În: *Beneficii și riscuri ale utilizării internetului în rândul copiilor și adolescenților*. Presa Universitară Clujeană, pg. 141-194
- Lena Dominelli and Eileen Mc Leod (1989). *Feminist Social Work*. MacMillan Press Ltd, London
- Lena Dominelli (2002). *Anti-Oppressive Social Work Theory and Practice*, palgrave macmillan, UK
- Thomas Dowd, Amanda McCleery (2007). Elements of Buddhist Philosophy in Cognitive Psychotherapy. În: *Journal of Cognitive and Behavioral Psychotherapy*, vol. 7, no. 1, March, p. 67-79
- Gerard Egan (1994). *The skilled helper. A problem-management approach to helping*. Brooks/Cole Pub. Comp.

- Jinjuan Feng, Jonathan Lazar, Jenny Preece (2004). Empathic and predictable communication influences online interpersonal trust. În: *Behaviour and Information Technology*. Accesat în 5.06.2008 la: <http://eprints.ecs.soton.ac.uk/14704/>
- John Fiske (2003). *Introducere în științele Comunicării*. Editura Polirom, Iași (traducere Monica Mitarcă)
- Sandu Frunză, editor (2004). *Pași spre integrare. Religie și drepturile omului în România*. Editura Limes, Cluj
- Arun Gandhi (2004). Nonviolence in the 21th Century. Challenges and Choices. În: *Forum for Intercultural Philosophy* 5. Accesat în 25.08.2009, la <http://them.polylog.org>
- Yass Gagyi-Khabirpour (2006). *Etnonimia în limba și literatura română*. Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de Litere, Cluj-Napoca (teză de doctorat)
- Ruxandra Gherghinescu (1999). Empatie și categorizare socială. În: *Revista de Psihologie*, ianuarie – iunie, tomul 45, p.23-30, București
- Ruxandra Gherghinescu (2001). *Anotimpurile empatiei*. Editura Atos, București
- Ruxandra Gherghinescu (2002). Implicații ale empatiei în monitorizarea divergențelor de opinie din viața cotidiană. În: *Revista de Psihologie*, ianuarie – iunie, tomul 48, nr. 1-2, p.39-52, București
- Ruxandra Gherghinescu (2003). Empatia și problematica raporturilor între sexe ("gender"). În: *Revista de Psihologie*, iulie-decembrie, tomul 49, nr.3-4, p.201-220, București
- Daniel Goleman (1995/2007). *Inteligența emoțională*. Editura Curtea veche, București (traducere Irina Margareta Nistor)
- John Gray (1998). *Bărbații sunt de pe Marte, Femeile sunt de pe Venus*. Editura Vremea, București (traducere Nicolae Damaschin)
- Anastasia Goodstein (2007). *Totally wired. What teens and tweens are really doing online*. St. Martin's Griffin, New-York
- Dean H. Hepworth, Ronald H. Rooney, Jo Ann Larsen (2006). *Direct social work practice: Theory and skills*. Pacific Grove, CA: Brookes-Cole Publishing Company

- Moshe Idel, prezentare susținută la Cluj-N. în 25.10. – 9.11.2005 la invitația Catedrei de Filosofie Sistematică a UBB, în cadrul seminarului de vară: *How to teach on fundamentalism and pluralism in religious studies?*
- Howard Colby Ives (1974). *Portals To Freedom*, George Ronald Oxford
- Allen E. Ivey (1994). *Intentional Interviewing and counseling*. Cole Publishing Company
- Alfred Kadushin (1990). *The social work interview*. Columbia University Press, New York
- Alfred Kadushin (1995). Interviewing. În: *Encyclopedia of Social Work*, 19th Edition, National Association of Social Work: NASW Press, Washington DC
- Seok Kang (2007). Disembodiment in Online Social Interaction: Impact of Online Chat on Social Support and Psychosocial Well-Being. *CyberPsychology & Behavior*, 10 (3), pp. 475-477
- Howard Kirschenbaum, Valerie Land Henderson - editors (1989). *The Carl Rogers Reader*. Houghton Mifflin Company, Boston, New-York
- Howard Kirschenbaum, Valerie Land Henderson - editors (1989). *The Carl Rogers Dialogues*. Houghton Mifflin Company, Boston, New-York
- Richard A. Krueger & Mary Ann Casey, M.A. (2005). *Metoda focus grup. Ghid practic pentru cercetarea aplicată*. Polirom, Iași (traducere Cristina Popa)
- Edmund Husserl (1994). *Meditații Carteziene. O introducere în fenomenologie*, Editura Humanitas, București (traducere Aurelian Crăiuțu)
- John E. Joseph (2004). *Language and Identity. National, Ethnic, Religious*, palgrave macmillian
- Leonard Lawlor, Valentine Moulard (2004/2008). Henri Bergson. The method of intuition. În: Stanford Encyclopedia of Philosophy. Accesat în 27.08.2009, la: <http://plato.stanford.edu.entries/bergson>
- Richard Louv (2006). *Last Child in the Woods. Saving Our Children from Nature-Deficit Disorder*. Algonquin Books of Chapel Hill, North Carolina
- Jean-Francois Lyotard (1997). *Fenomenologia*. Editura Humanitas, București

- Monique Manhal-Baugus (2001). E-Therapy: Practical, Ethical, and Legal Issues. În: *CyberPsychology & Behavior*, vol 4, no.5, p.551-563. Mary Ann Liebert Inc. Accesat în 24.08. 2009, EBSCO UBB Cluj, www.bcucIuj.ro
- Abraham H. Maslow (1987/2007). *Motivație și Personalitate*. Editura Trei, București (traducere Andreea Răsuceanu)
- Florin Marcu, Constantin Maneca (1986). *Dicționar de neologisme*, ediția a III-a. Editura Academiei Republicii Socialiste România, București
- Solomon Marcus (1984). *Paradoxul*. Editura Albatros, București
- Karla K. Miley, Michael O'Melia, Brenda Dubois (2006). *Practica Asistenței Sociale: o abordare participativă*. Polirom Iași (traducere Ioana Ciocian, Maria Paula Mărginean, Elena Hortenzia Pop)
- Maryon McDonald (1993). The Construction of Difference: An Anthropological Approach to Stereotypes. În: *Inside European Identities: ethnography in Western Europe*, edited by Sharon Macdonald. Berg Publishers Limited, p.219-236
- Maryon McDonald (1996). 'Unity in diversity'. Some tensions in the construction of Europe. În: *Social Anthropology*, no.4, p.47-60
- Tom Nenon (2007). *Freedom, Responsibility, and Self-Awareness in Husserl*. În: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Philosophia*, LII, 1-2, 2007, p.11
- Peter Nilsson (2003). *Empathy and Emotions. On The Notion of Empathy as Emotional Sharing*. Umea Studies in Philosophy 7, Gunnar Andersson, Ingvar Johansson and Sten Lindstrom eds., Department of Philosophy and Linguistic, Umea University, Sweden
- Okun, B.F. (1992). *Effective Helping. Interviewing and Counseling Techniques*. Pacific Grove
- Walter J. Ong (1982). *Orality and Literacy. The Technologizing of the Word*. London & NY: Roudtledge
- Ian Owen (1999). Exploring the similarities and differences between person-centered and psychodynamic therapy. În: *British Journal of Guidance & Counselling*, Cambridge, May 1999, vol.27, iss.2, pg.165, 14 pgs., <http://www.il.proquest.com>, accesat 10.01.2006

- Bhikhu Parekh (2006). *Rethinking Multiculturalism. Cultural diversity and Political Theory*, palgrave macmillian
- Nossrat Peseschkian (1979/ 2005). *Povești orientale ca instrumente de psihoterapie*. UT Press, Cluj-Napoca (traducere Codruța Cuc)
- Nossrat Peseschkian (1986). *Psychotherapy of Everyday Life. Training in Partnership and Self-Help. With 250 Case Histories*, Springer-Verlag Berlin
- Nossrat Peseschkian (1997). *Positive Family Therapy. The Family as Therapist*. Sterling Publishers Pvt.Ltd., New Delhi
- Nossrat Peseschkian, prelegere susținută în 2003 la: Conferința internațională de Psihoterapie Pozitivă, Varna
- Nossrat Peseschkian (2007). *Psihoterapie Pozitivă*, Editura Trei, București (traducere Raluca Râpan)
- Peter, J. & Valkenburg P.M. (2006). Research Note: Individual Differences in Perceptions of Internet Communication. *European Journal of Communication*, 21 (213), p.213-226
- Francis E. Peters (1993). *Termenii filosofiei grecești*. Editura Humanitas, București (traducere Dragan Stoianovici)
- Mario Di Pietro (2004). Rational Emotive Education in School. În: *Romanian Journal of Cognitive and Behavioral Psychotherapy*, vol. 4, no.1, March, p.69-77
- Platon, opere VI (1989). *Theaitetos*. Edit. științifică și Enciclopedică, București
- Plutarh, 30E, *Quomodo adolescens poetas audire debet/ Cum trebuie să îi asculte adolescenții pe poeți* (traducere Alexandru Baumgarten)
- Ioan Radu, Petru Iluț, Liviu Matei (1994). *Psihologie socială*. Editura Exe SRL, Cluj
- Cheryl Regehr și Glancy Graham (2001), Empathy and its influence on sexual misconduct. În: *Trauma, Violence & Abuse*, vol.2, no.2, p.142-154. Accesat în 26.04.2009, la: <http://tva.sagepub.com/cgr>
- Fritz Riemann (1961/ 2005). *Formele fundamentale ale angoasei*. Editura Trei, București (traducere Roxana Melnicu, Vaslie Dem. Zamfirescu)

- Geoffrey Rockwell (2003). *Defining Dialogue. The Orality of Dialogue: From Socrates to the Internet*. Preprint from Rockwell Geoffrey, Amherst New-York, Humanity Books, an imprint of Prometheus Book
- May Rollo (1969). *Love and Will*. W.W. Norton & Company New-York, London
- Marshall Rosenberg (2005). *Comunicarea nonviolentă - un limbaj al vieții*". Elena Francisc Pub.E (traducere Raluca Todor)
- Rosenzweig F. (1995). *Cărticică despre mintea omenească sănătoasă și bolnavă*. Editura Humanitas, (traducere Ioan I.ică)
- Maria Roth-Szamosközi (2003). *Perspective teoretice și practice ale asistenței sociale*, PUC, Cluj
- Maria Roth, Maria Diaconescu - coord. (2004). *Formarea deprinderilor de comunicare creativă*. Editura Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, proiect Leonardo da Vinci (manual)
- Doina-Ștefana Săucan, Stroe Marcus (2002). Inteligența emoțională – comunicarea și conflictul interpersonal. În: *Revista de Psihologie*, ianuarie – iunie, tomul 48, nr.1-2, p.21-38, București
- Schouten, A.P., Valkenburg, P.M., & Peter, J. (2008, in press). Precursors and Underlying Processes of Adolescents' Online Self-Disclosure: Developing and Testing "Internet-Attribute-Perception" Model. *Media Psychology*. Accesat în 21.11.2008: <http://www.cam-ascor.nl>
- Lawrence Schulman (2006). *The Skills of Helping Individuals, Families, Groups, and Communities*. 5th edition. Thomson Brooks/ Cole, USA
- Katreena L. Scott și David A.Wolfe (2000). Change Among Batterers: Examining Men'Success Stories. În: *Journal of Interpersonal Violence*, 15/827-842. Accesat în 26.04.2009, la: <http://jiv.sagepub.com/cgi>
- Mara P. Selvini, Luigi Boscolo, Gianfranco Cecchi, Prata G. (1980). Hypothesizing - Circularity – Neutrality: Guidelines for the Conductor of the Session. În: *Family Process*, Vol. 19, no.1, March
- Laurence J. Silberstein (1981). Martin Buber: The Social Paradigm in Modern Jewish Thought. În: *The Journal of the American Academy of Religion*, XLIX/2, p. 211-229. Accesat în 19.08.2008 la: <http://oxfordjournals.org>

- James Slevin (2000). *The Internet and Society*. Polity Press, Cambridge UK
- Edith Stein, 1917/1989. *On The Problem of Empathy. The Collected Works of Edith Stein*. Volume Three, 3rd Revised Edition (translated by Waltraut Stein). ICS Publications Washington, D.C.
- John R. Suler (2000). Psychotherapy in Cyberspace: A5-Dimensional Model of Online and Computer Mediated Psychotherapy. În: *CyberPsychology & Behavior*, vol 3, no.2, p.151-159, Mary Ann Liebert Inc. Accesat în 24.08.2009, EBSCO UBB Cluj, www.bcucuj.ro
- John R. Suler (2004). The Online Disinhibition Effect. În: *CyberPsychology & Behavior*, vol 7, no.3, p.321-326. Mary Ann Liebert Inc. Accesat în 24.08.2009, EBSCO UBB Cluj, www.bcucuj.ro
- Ion Tănăsescu (2004). *Principiul intenționalității la Franz Brentano*. Editura Ars Docendi, București
- Charles B. Truax, Robert R. Carkhoff (1967). *Towards effective counseling and psychotherapy: Training and Practice*. Aldine Pub. Co., Chicago
- Patti M. Valkenburg & Jochen J. Peter (2007). Preadolescents' and Adolescents Online Communication and Their Closeness to Friends. În: *Developmental Psychology*, 43, p. 267-277
- Paul Watzlawick, Janet Helmick Beavin, Don D. Jackson (1967). *Pragmatics of Human Communication. A study of Interactional Patterns, Pathologies, and Paradoxes*. Mental Research Institute Palo Alto California, W.W.Norton & Company Inc., New-York
- Paul Watzlawick (1978/1993). *The Language of Change. Elements of Therapeutic Communication*. W.W.Norton & Company New-York, London
- John Weckert (2005). Trust in Cyberspace. In Cavalier, R.J. (ed.), *The Impact of the Internet on Our Moral Lives*. State University of New York Press, p. 107
- Jason Winfree (1999). Concealing Difference: Derrida and Heideggers 's thinking of becoming. În: *Research in Phenomenology*, 1999, Vol. 29, p161, 19p.
- Diana Zosky (2003). Projective Identification as a Contributor to Domestic Violence. În: *Clinical Social Work Journal*, vol. 31, iss.4, p.419. Accesat prin proquest, în 15.02.2006: <http://pio.chadwzck.co.uk>

